

Перспективним напрямом розробки цієї проблеми є подальше дослідження епохи Київської Русі із залученням найрізноманітніших джерел і знань дотичних до історії наук.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Повесть временных лет (по Лаврентьевской летописи 1377 г.) : в 2 ч. / под ред. чл.-корр. АН СССР В.П. Адриановой-Перетц. – М. – Л. : Издательство Академии наук СССР, 1950. – Ч. 1. – 1950. – 406 с.
2. Новгородская первая летопись старшего и младшего изводов / под ред. и с предисл. А.Н. Насонова. – М. – Л. : Издательство Академии наук СССР, 1950. – 642 с.

3. Грушевський М.С. Історія України-Руси : в 11 т. і 12 кн. / М.С. Грушевський ; редкол.: П.С. Сохань (голова) та ін. – К. : Наукова думка, 1991. – Т. 1. – 1991. – 736 с.

4. Гуревич А.Я. Средневековый героический эпос германских народов / А.Я. Гуревич // Беовульф; Старшая Эдда; Песнь о нибелунгах. – М. : Эксмо, 2014. – 864 с.

5. Кеннинг [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://ru.wikipedia.org/wiki/Кеннинг>. – Кеннинг.

6. Гуревич Е.А. Поэзия скальдов / Е.А. Гуревич, И.Г. Матюшина ; отв. ред. Е.М. Мелетинский. – М. : РГГУ, 1999. – 752 с.

7. Толочко П. Київська Русь / П. Толочко. – К. : Абрис, 1996. – 360 с.

8. Грушевський М.С. Ілюстрована історія України: Репринтне відтворення видання 1913 року / М.С. Грушевський ; за ред. Ю. Мезенко. – К. : Золоті ворота – ДТК УРСР – Радуга, 1990. – 524 с.

УДК 322:341.231.14:061.1

ВЗАЄМНИЙ ВПЛИВ РЕЛІГІЙНИХ І ПРАВОВИХ НОРМ У ПРОЦЕСІ ЇХ ФОРМУВАННЯ В СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОМУ ПРОСТОРІ ІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ У ЄВРОПІ

Єрмакова Г.С., к. філос. н.,
доцент кафедри історії та теорії держави і права
Міжрегіональна академія управління персоналом

У статті розкрито особливості співвідношення права та релігії в цивілізаційному вимірі еволюції соціальних регуляторів. Проведено аналіз механізму впливу релігійних норм на регулювання суспільних процесів. Установлено, що в демократичному суспільстві верховенство закону відбувається під впливом і в інтересах політичних сил, які найбільше представлені в політичній владі держави. Відзначено, що Церква усвідомлює необхідність певних регуляторів і детермінант власного розвитку і свого існування. Ці регулятори й детермінанти, які визнає й установлює сама церква, зміцнили систему канонічного права, стали прототипом організаційної системи церковної ієрархії.

Ключові слова: релігійні норми, норми права, правова система, інтеграція, праворозуміння.

В статье раскрыты особенности соотношения права и религии в цивилизационном измерении эволюции социальных регуляторов. Проведен анализ механизма влияния религиозных норм на регулирование общественных процессов. Установлено, что в демократическом обществе верховенство закона происходит под влиянием и в интересах политических сил, которые наиболее представлены в политической власти государства. Отмечено, что Церковь осознает необходимость определенных регуляторов и детерминант собственного развития и своего существования. Эти регуляторы и детерминанты, которые признает и устанавливает сама церковь, укрепили систему канонического права, выступили прототипом организационной системы церковной иерархии.

Ключевые слова: религиозные нормы, нормы права, правовая система, интеграция, правопонимание.

Ermakova A.S. MUTUAL INFLUENCE OF RELIGIOUS AND LEGAL NORMS IN THE PROCESS OF FORMATION OF THE SOCIO-POLITICAL SPACE OF INTEGRATION PROCESSES IN EUROPE

The features of the relationship between law and religion in civilized terms of the evolution of social controls were disclosed. An analysis of the impact of religious norms on regulation of social processes was made. It was established that in a democratic society, the rule of law are influenced by and in the interests of political forces that are most represented in the political power of the state. It was noted that the Church is aware of the need for a certain regulators and determinants of their own development and their own existence. These regulators and determinants that church itself recognizes that strengthened the system of canon law, act against the church hierarchy system of internal rules.

Key words: religious norms, law, legal system, integration, legal thinking.

Постановка проблеми. Створення суспільного порядку й держави вимагало впорядкування соціуму. Тривалий історичний етап розвитку людства продемонстрував, що держава є найвищою відомою нам сьогодні формою еволюції суспільного устрою на засадах публічно-політичного діалогу. Держава уособлює в собі порядок, утворений і закріплений певним чином. Однак якщо говорити

про історизм держави і права, то звертає на себе увагу зовсім інший суспільний цивілізаційний феномен – релігія. Держава з'являлася завжди й лише там, де існувала система соціальних регуляторів, що походила від міфології, а згодом від релігії. При цьому не важливо, чи була ця релігія монотеїстичною чи політеїстичною, головне те, що це була релігія, підпорядкована або врегульована специ-

фічним чином церквою або іншою культурною організацією. Це означає, що держава є або наступним кроком еволюції суспільства, попередньо заснованого на релігійних нормах, або є протиположною щодо устрою суспільства, заснованого на релігійних нормах. Так чи інакше, але держава виступає як управлінський центр, який за допомогою власної системи соціальних регуляторів – норм права – намагається впорядкувати суспільні процеси. Але якщо говорити про еволюційний контекст, то стає зрозуміло, що норми права, якою б держава не вважалася відірваною від релігійних традицій, повинні були у своєму розвитку ґрунтуватися на попередньому історичному досвіді. Логічно, що таким досвідом убачається якраз релігійна організація суспільства, яке підпорядковувалося церкві та релігії. У цьому контексті постає питання щодо визначення взаємозв'язку та взаємопроникнення норм релігії в норми прав і впливу перших на формування права як універсальної системи регулювання суспільних відносин.

Ступінь розробленості проблеми. Проблема співвідношення релігійних і правових норм відображена в роботах багатьох дослідників, таких як А.Ю. Калінін, С.О. Комаров, А.В. Ковбан, Г.В. Мальцев, О.В. Митрофанова, І.В. Міма, В.М. Пастернак та ін.

Метою статті є визначення ступеня впливу релігійних і правових норм у процесі їх формування та соціального функціонування.

Виклад основного матеріалу. Релігійні норми тривалий час були чи не єдиним засобом упорядкування суспільних процесів, організації суспільства як такого, створення підґрунтя для економічного, соціального, гуманітарного розвитку. Разом із тим релігійні норми завжди походили від релігії й, зокрема, від церкви. А тому частіше за все релігійні норми, особливо у формі церковної нормотворчості, відстоювали насамперед інтереси кліру та церкви.

Натомість норми права в процесі свого формування виходять із загальної раціональності й оптимальності регулювання суспільних відносин. Хоча цілком обґрунтованим буде вважатися зауваження, що в умовах демократичного суспільства норми права формуються під впливом та в інтересах політичної сили, що найбільше представлена в політичній владі держави. Але таке абсолютне домінування буває рідкісним, а тому більшість правових систем світу сформувалися в процесі досягнення компромісних рішень між різними політичними групами, що призвело до певного суспільного балансу. Що ж до норм релігії, то подібний баланс був неможливий, оскільки досить тривалий час, якщо говорити про європейську історію, не існувало конкуруючої сили для католицької церкви.

Подібна відсутність антагоністичних чи альтернативних поглядів є першою суттєвою відмінністю між нормами права та релігії. І, на нашу думку, подібна відмінність відіграла надзвичайно важливу роль у занепаді церкви, оскільки відсутність діалогу та можливості вибору інших альтернатив, окрім догматів, що сформувалися в контексті релігійного вчення, перетворила церкву на іміобільну органі-

зацію, яка все менше й менше задовольняла потреби духовного та морального розвитку суспільства.

Досліджуючи природу взаємодії релігії та права, церкви й держави в процесі історичного розвитку держав і становлення єдиної системи європейського управління, варто зауважити на тому, що ця проблема має абсолютно прагматичне наукове обґрунтування, а її вирішення впливає на багато суспільно значущих факторів еволюції держави. Право та релігія в процесі своєї еволюції декілька разів опинилися в стані підпорядкування одне одному. Так, на етапі становлення християнства було цілком піддано державному тиску з боку Римської Імперії, а відтак могло існувати виключно в межах, установлених правовими нормами. Надалі вже католицька церква робила спроби підпорядкувати функції держави щодо формування правового поля, не лише впливаючи на цілі правового регулювання, а й визначаючи його засоби та міру свободи. В епоху становлення й розвитку капіталізму відбувалася тотальна секуляризація права та відділення держави від церкви. При чому ці процеси не мали певного вектору спрямування, що дало поштовх появі нових течій і релігійних рухів.

Відтак проблема наукового пізнання природи взаємозв'язку держави та церкви, релігійних і правових норм повинна вирішуватися з огляду на ті імперативи моделі регулювання суспільних відносин, які панували на кожному конкретному етапі суспільного розвитку.

У свою чергу, саме суспільство сприймало соціальні регулятори, якими були й релігійні норми, а згодом і норми права. А тому проблема взаємного впливу релігійних і правових норм повинна розглядатися в одному з контекстів на рівні сприйняття соціумом релігійних норм, їх трансформації, усвідомлення, переосмислення й уже потім перетворення на норми права. Подібний перехід є логічним і закономірним процесом, який пояснюється природою людського пізнання природи світу.

Формально механізм дії релігійних норм на процес їх сприйняття особою такий: релігія пропонує певний порядок буття, людина, у свою чергу, цей порядок приймає або не приймає. Відтак стає або віруючою, або атеїстом, сконцентрованим на сприйнятті буття раціональним, прагматичним способом організації реальності. Якщо ж людина стає віруючою, а отже, приймає ті релігійні норми, які пропагує церква та власне релігія, то вона сприймає й ті способи існування, що закріплені релігійними догмами. При цьому догмат, який фактично є імперативом, уже таким людиною не сприймається, оскільки особа сама зробила виріб – вірити.

Натомість держава не питає в особи стосовно сприйняття чи несприйняття останньою приписів, установлених державою. У такий спосіб видима свобода особи обмежується, але, у свою чергу, пояснюється існування суспільного договору, в межах якого існує держава.

Цікаво, що з погляду розвитку суспільного договору й відносин щодо його історичного «укладання» такий собі договір, але вже на

рівні держав можна ідентифікувати й в угодах про створення Європейського Союзу.

Світогляд європейських націй, сформований під впливом католицького вчення, дав підґрунтя для розвитку відповідної системи правових норм. Але й самі релігійні норми тривалий період перебували в якості чи не найголовнішого регулятора суспільних процесів. Відтак можна говорити про те, що європейська державно-правова традиція характеризується глибоким проникненням релігійного регулятора – релігійних норм – у процеси упорядкування суспільних відносин. Подібне стало можливим завдяки тому, що релігійні норми мають усі необхідні ознаки соціальних норм, а відтак здатні на певному історичному етапі виконувати функції, які сьогодні виконує право. Такими ознаками, зокрема, є:

- загальний характер, тобто сприйняття всіма вірянами та регулювання за допомогою цих норм усіх процесів у середовищі вірян і всіх форм відносин між ними;

- універсальність, що виявляється в проникненні в усі сфери суспільного буття;

- наявність механізму дії та протидії, що виявляється в охоронному характері санкції релігійних норм. Останнє уособлюється загалом в існуванні дуалістичної природи мірила людської поведінки – «рай» і «пекло». Тобто «праведність» і «гріховність» є певними видами соціального статусу, соціальних характеристик поведінки індивідуума, як наслідок, позиціонування його в соціумі.

Але варто зауважити на тому, що, на відміну від норм права, релігійні норми досить сильно прив'язані до релігійних догматів, які фактично є статичними імперативами й не можуть розвиватися динамічно, так, як це робить система права. Релігія не має функції оптимізації суспільних відносин, оскільки вона впорядковує в певний спосіб, а не слідує та реагує на соціально-економічні тенденції й еволюційні детермінанти розвитку людства. Відтак релігійні норми у своїй статистиці позбавлені тієї гнучкості та мобільності, що робить систему права унікальним і єдином можливим натеper регулятором суспільних відносин. І, зокрема, це стосується наднаціонального рівня Європейського Союзу, розвиток якого взагалі продиктовано тенденціями глобальних економічних процесів, а відтак постійно вимагає еволюції правого регулювання створення нового законодавства, нових механізмів державного регулювання тощо [4].

Разом із тим релігійні норми впливають на надзвичайно важливий складник людської свідомості та свідомості суспільної – мораль. Насправді мораль – надзвичайно усталена категорія, а моральні імперативи потужніші за правові, оскільки вони мають внутрішню щодо особи й суспільства природу. Якщо говорити про співвідношення права та моралі, то цілком обґрунтовано науковцями є позиція стосовно того, що мораль є джерелом права, а моральність – критерієм правового регулювання. Певною мірою можна навіть говорити про те, що мораль і право, як категорії, що виникли значно пізніше за релігію, є її інваріантами. І мораль, і право пройшли еволюцію, на відміну від релігійного вчення та

релігійних норм. Але система моральних цінностей, хоча і трансформувалася під впливом соціально-економічного прогресу, в основі своїй є проекцією духовних прагнень людини та її цінностей, що сформувалися під впливом релігії [1; 5; 7].

У процесі своєї еволюції й еволюції філософської думки, як наслідок, і правової доктрини релігійні норми та правові звичаї витискаються більш детермінованими і стабільними регуляторами суспільних відносин – законом. Легітимність і легальність закону є важливою передумовою для його виконання, натомість для релігійних норм легітимність і легальність були явищами тотожними, адже норми походили від вищої сили природу, якої людина пояснити не могла, а тому приймала їх як даність. На відміну від релігійних норм, правові норми мають цілком реальну процедуру створення, прийняття, легалізації та контролю за дотриманням виконання, а відтак є більш прийнятними і зрозумілими для суспільства, яке отримало доступ до знання й розуміння процесів еволюції. Право не може вважатися априорі справедливим, але може регулювати суспільні відносини в такий спосіб, що відповідає потребам конкретних історичних умов, і таке регулювання є ефективним і виправданим.

Отже, це демонструє нам, що європейська спільнота, яка була вихована на релігійних нормах і догматах католицької віри, сприйняла необхідність домінування світської влади над духовною, але залишила від католицької церкви і християнської релігії досить усталену та надзвичайно виважену систему цивілізаційних цінностей, які стали фундаментом для морально-етичного сприйняття права.

На думку В.М. Пастернак, у сучасній Європі релігійні норми мають у крайній низький рівень впливу на процес нормотворчості. Разом із тим релігійні норми можуть впливати й бути джерелом так званого правового звичаю. Зокрема, це стосується системи покарань або норм відповідальності за вчинення тих чи інших дій, які суспільство визнає як суспільно небезпечними. При цьому з погляду еволюції, історичного процесу розвитку державності саме визнана суспільством небезпека тих чи інших діянь або модусів поведінки суб'єктів суспільних відносин стала необхідною й достатньою умовою для легітимізації державою відповідальності та їх учинення. Тобто прямого впливу на зміст і характер правового регулювання в країнах Європейського Союзу релігійні норми не спричиняють, але цілком виправдано можуть вважатися факторами додаткового впливу на процес правотворчості [6].

Це зайвий раз демонструє, що інтеграція в Європі стала можливою через спільність цивілізаційного сприйняття майбутнього шляху розвитку національних держав у їх взаємодії. Елемент національної ідентичності не відійшов на другий план, а перетворився лише на сукупність обмежень щодо впорядкування відносин у рамках інтеграції, дотримання національних інтересів, однак за умови й із урахуванням інтересів загальноєвропейських.

Справа в тому, що будь-які інтеграційні процеси можливі виключно в однорідному

суспільстві або такому, що тяжіє до однорідності й уніфікованості процедур державного регулювання. Одним із таких напрямів регулювання є визначення місця церкви та релігії в системі державотворення й системі регулювання суспільних процесів. Сьогодні Європа тяжіє до того, щоб максимально уніфікувати та спростити відносини держави й церкви, позбавивши при цьому останню будь-якого реального впливу в соціально-економічному та публічно-політичному середовищі. Відтак і релігійні норми, незважаючи на певну тотожність із нормами права як соціальних регуляторів, отримують суттєву відмінність – необов'язковість або диспозитивність у їх виконанні.

Варто також зазначити, що дослідження спільних та окремих рис норм права й релігійних норм як соціальних регуляторів дали змогу виокремити можливі дотичні зв'язки в системі формування правового поля держави та факторів, які на цей процес впливають. Характеризуючи окремо норми релігії та норми права, можна зрозуміти й перспективи їх взаємодії та взаємного впливу. Однак якщо говорити про релігійний фактор як каталізатор процесів об'єднання Європейського Союзу, то необхідно аналізувати динамічні процеси взаємодії права та релігії в історичному контексті, що дасть змогу розв'язати надзвичайно важливу проблему щодо допустимості й доцільності використання релігійних норм як джерел права на сучасному етапі розвитку Європейського Союзу. Або вирішити питання стосовно міри впливу релігійних норм на систему цінностей, які визначають особливості праворозуміння та правосприйняття в європейському суспільстві [5].

Церква як організація, безумовно, об'єктивна усвідомлює необхідність існування певних регуляторів і детермінант як власного розвитку, так і власного існування. Подібні регулятори й детермінанти, які сама церква визнає настільки, що закріпила в системі канонічного права, є щодо ієрархії церковного устрою внутрішніми правилами, як і правила внутрішнього розпорядку для будь-якої організації. Водночас щодо зовнішнього вияву свого впливу церква використовує канонічне право як спосіб упорядкування суспільних процесів, які неупорядковані або неналежним чином упорядковані державою. Наприклад, взаємини в родині, відносини виховання тощо. При цьому ті самі за своїм характером і природою норми канонічного права, що регулюють організаційний складник існування церкви, регулюючи суспільні відносини, отримують більш високий рівень визнання. Варто також зауважити й те, що й держава визнає вплив релігійних норм, зокрема заповідей та інших загальноприйнятих детермінант урегулювання суспільних відносин, які мають високий рівень моральності [2].

Однак диспозитивність слідування релігійним нормам у світській державі, але при цьому охорона з боку держави релігійних прав – усе це є наслідком системи аксіологічних принципів правотворчих процесів і державотворення. Релігійні норми не можуть установити необхідність або обов'язковість дотри-

мання релігійних прав особи, їх гарантування засобами державного примусу. Але релігійні норми формують систему морально-етичних якостей індивідуума, суспільства, нації в такий спосіб, що держава, сприймаючи цю систему, намагається регулювати всі сфери суспільних відносин за однаковими принципами й алгоритмами: створення належних умов, наділення колом прав та обов'язків, встановлення відповідних гарантій їх реалізації, встановлення відповідальності зі їх порушення. Що стосується релігійних норм і прав людини, то це суто внутрішня справа та внутрішнє рішення кожного громадянина стосовно доцільності слідування й дотримання релігійних норм. Але при цьому особа не повинна виходити у своєму слідуванні за межі умов суспільного договору, «укладеного» між суспільством і державою, так і держава не повинна порушувати права таких індивідуумів, що є квінтенсенцією суспільного договору.

Разом із тим необхідно розуміти, що сам суспільний договір став можливим виключно в процесі еволюції правової думки, секуляризації суспільних відносин, що стало реакцією на жорсткі догмати церкви та християнської релігії. Саме жорсткість, занадто імперативність і надмірна всеосяжність релігійних норм, а згодом норм канонічного права породили реакцію світської держави на необхідність розширення можливостей для соціально-економічної діяльності індивідів, у чому така держава бачила цивілізаційний розвиток.

Узагальнюючи, можна зауважити, що взаємний вплив релігії та права виявляється в таких формах:

- релігія впливає на духовність людини, на її моральність, що зумовлює формування відповідного морально-етичного виміру аксіологічних вимог до існування суспільних процесів, а фактично встановлює вимоги до стандартів їх регулювання. Відтак релігія впливає на формування аксіологічного виміру правосвідомості, як наслідок, на критерії правотворчості;

- право детермінує межі розвитку релігійного вчення, неприпустимість існування релігійного екстремізму та фундаменталізму. При цьому релігія не повинна у своєму розвитку орієнтуватися на детермінанти правового регулювання суспільних відносин, вона здатна ширше бачити можливість для соціального регулювання суспільних процесів;

- система норм права встановлює порядок відносин між світськими та релігійними інституціями;

- релігійна свідомість завжди вужча за правосвідомість, але при цьому остання вбирає в себе релігійне світосприйняття таких загальносуспільних категорій, як «справедливість», «рівність», «порядок», «суспільна доцільність».

Отже, варто зауважити, що у своєму розвитку право проходить той етап, коли максимально залежить від релігійних норм, розвиваючись на їх засадах і вбираючи в систему ціннісних детермінант релігійні догмати. Натомість право залишається мобільним на всьому шляху свого розвитку, а відтак здатне оперативно реагувати на еволюцію суспільних процесів, що дає змогу охоплювати своїм регулюваль-

ним впливом нові форми соціально-економічних і публічно-політичних відносин. Релігія при цьому, незважаючи на тотальну детермінацію та деталізацію церковних процедур, залишає поза увагою еволюційні процеси, лише пізніше доходить необхідності перегляду тих чи інших догм або їх пом'якшення. Так, релігійні норми, зокрема норми канонічного права, надзвичайно деталізують процедуру обрання вищого кліру, що дало поштовх для розвитку та правового закріплення установчих процедур у сфері світських відносин.

Висновки. Абсолютно визначити зв'язок і взаємний вплив релігійних і правових норм майже неможливо. Існують різні площини та сфери їх перетину, в результаті чого одні зумовлюють інші або фактично перетворюються на них. Однак можна абсолютно точно визначити таке:

– по-перше, вплив релігійних норм на правові необхідно розглядати виключно в контексті еволюційного розвитку, при цьому релігійні норми домінують у суспільстві на етапах, що передують появі норм права;

– по-друге, лише спільність духовного світу суспільства, релігійних течій, що домінували в ньому, та єдність церкви здатні забезпечити єдиний вектор інтеграції, навіть якщо мова йде про різні національні держави;

– по-третє, право є продуктом еволюції філософської думки, світосприйняття і сфери моральності суспільства. У свою чергу, моральність вбирає в себе духовну сферу людини й суспільства, яка формується переважно під впливом релігії.

Отже, якщо звести взаємовплив права й релігії до тезисної форми, то можна дійти висновку, що релігія формує межі сприйняття суспільства дійсності, в яких відбувається процес правосприйняття, праворозуміння та правотворчості. Це цілком логічно, оскільки право детермінує суспільні процеси більшою мірою, ніж релігія, при цьому саме право є наступним щодо релігії щаблем еволюції соціальних регуляторів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Калинин А.Ю. Форма (источник) права как категория в теории права / А.Ю. Калинин, С.А. Комаров // Правоведение. – 2000. – № 6. – С. 13–22.
2. Ковбан А.В. Конституційно-правова регламентація права людини на свободу світогляду та віросповідання в Україні: дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.02 «Конституційне право; муніципальне право» / А.В. Ковбан. – Одеса : ОНУ ім. І.І. Мечникова, 2010. – 237 с.
3. Мальцев Г.В. Понимание права. Подходы и проблемы / Г.В. Мальцев. – М. : Прометей, 1999. – 419 с.
4. Митрофанова А.В. Религиозный фактор в мировой политике и проблема «цивилизаций» / А.В. Митрофанова // Век глобализации. – 2008. – № 1. – С. 109–119.
5. Міма І.В. Релігійні норми та їх місце в системі соціально-правового регулювання суспільних відносин : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 / І.В. Міма. – К. : Б. в., 2008. – 20 с.
6. Пастернак В.М. Християнські засади позитивного права: теоретичні аспекти : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 / В.М. Пастернак. – Л. : Нац. ун-т «Львів. Політехніка», 2013. – 203 с.
7. Правовий звичай як джерело українського права IX–XIX ст. / [В.Д. Бабкін, І.В. Музика, Т.І. Бондарук та ін.] ; за ред. І.Б. Усенко. – К. : Наукова думка, 2006. – 280 с.